

גם פה השמן בזכות פה קטן של יעקב

עיון בפרשת וישלח וישלח חג התקנה

מאת: קול תורה

תוכן הענינים

- פתיחה: שאלת היסוד של רב אחאי גאון
- סודו של הפה הקטן: שמן של זכרון
- המאבק הרוחני: גיד הנשה כמדת השקפה
- התקנה: תקון מדת השקפה והנצחון של ההודיה
- הלקח המעשי: ליצר כלים לזכירת הטוב
- מבטן חדוד
- מקורות

פתיחה: שאלת היסוד של רב אחאי גאון

בעולם התורה, לעתים קרובות השאלות הגדולות ביותר מסתמכות בהערות טכניות לכאורה. דגמה מפתח לקב מופיעה בספר "שאלות דרב אחאי גאון", שם ממקמות הלכות התקנה דוקא בהקשר של פרשת וישלח. הדבר מעורר תמיהה, שכן מועד חג התקנה לעולם אינו חל בזמן קריאת פרשה זו. שאלה זו, שנדונה רבות בין המפרשים, אינה ענין של סדר בלבד; היא מובילה אותנו לחשוף את השורש הרעיוני העמק של חג התקנה, הטמון בלב ספורו של יעקב אבינו.

את המפתח לפתרון המעלומה אנו מוצאים בספר "צדה לדוד", המביא את דברי המהרש"ל. על פי באורו, השורש נמצא בהבטחה אלהית שנתנה ליעקב:

אמר הקדוש ברוך הוא ליעקב: "אתה מסרת נפשך על פך קטן בשבילי, גם אני בעצמי אשלם לך בך בך קטן, לך חשמונאי, שיעשה גם על ידי פך קטן".

הקשר המרתק הזה מציב בפנינו סדרת שאלות מסקרנות. מה היתה אותה מסירות נפש של יעקב? הלא במבט ראשון, חזירתו עבור "פכים קטנים" נראית כדאגה לרכוש גשמי. כיצד הפך מעשה זה למעשה נעלה של מסירות נפש 'בשבילי' – עבור הבורא? ומהו הקשר המהותי, מדה כנגד מדה, בין מעשה זה לבין גם פך השמן של חנכה? כדי לענות על כך, עלינו להעמיק בסודו של אותו פך.

סודו של הפך הקטן: שמן של זכרון

כדי לפענח את הקשר לחנכה, עלינו להבין תחלה את משמעות הפך הקטן שעליו חזר יעקב. לא היה זה סתם כלי חמרי, אלא חפץ הטעון במשמעות רוחנית עמוקה. הבנת מהותו היא המפתח להבנת מסירות הנפש שהיתה ברוכה בו.

המקורות מגלים לנו כמה פרטים חשובים. "על דעת זקנים מבצלי התוספות" מסבירים שתכן הפך היה שמן. הם מוצאים רמז לכך במלה "לבדו" – "אל תקרא 'לבדו' אלא 'לכדו'", ובדרך דרוש נוספת, המלה "לבדו" מתקשרת ל"בית הבד", מקום שבו מפיקים שמן זית. גם ספר "מגלה עמוקות" מאשר שבפך היה שמן, ומקשר את הענין לסודות העתידיים של חנכה. המפרשים מוסיפים שדרך העולם היא להצניע שמן יקר דוקא בפכים קטנים.

מטרת השמן: השמן לא נועד לצרך אישי, אלא למטרה קדושה. יעקב שמר אותו כדי לקיים את הנדר שנדר בהר המוריה לאחר שהקדוש ברוך הוא יציל אותו מעשו ומלכן. הוא התכונן לחזור לאותו מקום, לצקת את השמן על המצבה שהקים, ולהודות לה' על הצלתו.

כאן מתגלה מסירות הנפש. אפשר היה לשאל: מדוע לא רכש יעקב שמן חדש כשיגיע הזמן לקיים את הנדר? התשובה נעוצה בכך שלא היה מדבר בסתם שמן. זה היה **אותו השמן** שהיה עמו בשעת הפחד הגדול בהר המוריה, 22 שנים קודם לכן. יעקב שמר את הפך הספציפי הזה כל אותן שנים כדי לקיים בעצמו את הנאמר:

"כי חסדך לנגד עיני". הוא רצה שבשעת ההודיה, יוכל לזכר ולחוש מחדש את עצמת הפחד ואת גדל ההצלחה, ובכך להעצים את הכרת הטוב שלו.

הפך של יעקב, אם כן, לא היה חפץ פסיבי. הוא היה כלי רוחני אקטיבי לזכרון חסדי המקום. מעשה זה של זכרון והודיה עומד בנגוד גמור לפח הרוחני שנסה לפגוע בו מיד לאחר מכן – פח השכחה.

המאבק הרוחני: גיד הנשה כמדת השכחה

הקשר בין פח השמן המסמל את הזכרון וההודיה, לבין ספור חנכה, מתחבר באשר אנו מעמיקים במשמעות מאבקו של יעקב עם המלאך. מאבק זה לא היה רק מאבק פיזי, אלא התמודדות רוחנית עמוקה בין שתי מדות מנגדות: מדת הזכרון ומדת השכחה.

התורה מספרת שהמלאך פגע ביעקב ב"גיד הנשה". רש"י מבאר ששם זה נובע מהשרש נ.ש.ה, שמשמעותו שכחה. הוא מקשר זאת לשם בנו של יוסף, מנשה, שנקרא כך "כי נשני אלהים את כל עמלי". הפגיעה בגיד הנשה לא הייתה פגיעה גופנית בלבד; היא סמלה נסיון של אותו "מלאך רע" להחזיר ביעקב, ובצאצאיו אחריו, את "מדת השכחה". זוהי הנטייה ההרסנית לשכח את חסדי השם, להתרגל לטוב ולקבל אותו כמובן מאליה.

האור החיים הקדוש כותב שתחלת הקלוקל של האדם היא בשכחת הבורא. השכחה היא השער לכל הנפילות הרוחניות. לכן מזהירה התורה בכל כחה:

"ונזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנתן לך פח לעשות חיל"

כנגד מדת השכחה, עומדת מדת ה"הוד", שהיא הודיה והכרת הטוב. כפי שמבאר בספר "התחלת החכמה" ובמקורות נוספים, על דרך הסוד, מדה זו מיחסת לרגל השמאלית, דוקא הדרך שבה נפגע יעקב. בהכנה זו, אנו מגלים שהתקון לנזק של גיד הנשה נעוץ בחזיון מדת ההודיה. וכעת, נראה כיצד מצוות חג החנכה מהוות את התקון הרוחני המזיק לפגם זה.

חנכה: תקון מדת השכחה והנצחון של ההודיה

עד כה ראינו שני קטבים רוחניים: מצד אחד, יעקב אבינו שמסר נפשו על פד ושמן כדי לזכר ולהודות, ומצד שני, המלאך שנסה להשפית ממנו ומבניו את חסדי ה'. כעת, נחבר את כל הרעיונות יחד ונראה כיצד חג התנקה, בכל מהותו, מהיה את התשובה, התקון והנצחון המחלט של מדת הזכרון וההודיה על פני מדת השכחה.

עקרו של חג התנקה, כפי שאנו אומרים בתפלת "על הנסים", הוא "להודות ולהלל לשמך הגדול". החג כלו סובב סביב ההודיה על הנסים, ובכך הוא מתקן באופן ישיר את "מדת השכחה" שנסה המלאך להחזיר דרך גיד הנשה. חכמים תקנו לנו את ימי התנקה כדי לסזק בנו את הזכרון התמידי של חסדי הבורא.

כאן אנו חוזרים לדבריו המאירים של המהרש"ל: הקדוש ברוך הוא שלם ליעקב מדה כנגד מדה. אתה, יעקב, מסרת נפש לשמר פד קטן כדי לזכר את חסדי – לכן אשלם לבניך בנס של פד קטן שכל ענינו הוא להזכיר ולעורר אותם לזכר את חסדי. הקשר אינו מקרי, אלא מהותי ומדיק. זהו שרש קביעת הלכות התנקה בפרשת וישלח.

הגמול של יעקב על מסירות נפשו נרמז כבר בפסוק שנאמר מיד לאחר המאבק: "ויזרח לו השמש". דרשו חכמים: המלה "לו" בגימטריה היא 36, כנגד 36 גרות התנקה שאנו מדליקים (ללא השמשים). המלה "השמש" היא רמז לאור הגדול של הגרות. כבר באותו רגע, כאשר נצח את פח השכחה והחזיק במדת הזכרון, זכה יעקב להארה הגדולה שתתגלה לבניו בימי השמונאים. אור התנקה הוא האור שזרח ליעקב בזכות מאמציו לזכר ולא לשכח.

הלקח המעשי: ליצר כלים לזכירת הטוב

הרעיונות העמקים שלמדנו אינם תאורטיים בלבד. הם נושאים בתוכם מסר מעשי, רלונטי וחיוני לחיי כל אחד ואחד מאתנו. הלקח המרכזי מספורו של יעקב ומחג התנקה הוא החיוב המטל עלינו ליצר באופן פעיל כלים שיעזרו לנו לזכר את הטוב והחסד בחיינו.

כשם שיעקב אבינו לא סמך על הזכרון המפשט בלבד, אלא שמר חפץ פיזי – פד השמן – כדי לעורר את לבו להודיה, כך גם עלינו ליצר "עגנים" מחשיים שיזכירו לנו תמיד את חסדי הבורא. עלינו לחפש רעיונות ולעשות מעשים קטנים שישאירו את הברת הטוב לנגד עינינו באופן קבוע.

המשל המודרני הממחיש זאת בצורה נפלאה הוא ספורו של אותו יהודי שעזב את בית החולים. באשר האחות חתכה מידו את צמיד הזהוי, הוא בקש לקבל אותו. לשאלתה התמהה, ענה: "אני צריך להניח אותו בתיק התפלין שלי". הוא הסביר שבכל בקר, כשיוציא את התפלין, הוא רוצה לראות את הצמיד ולזכור את הסד הגדול שהבורא עשה עמו – שהיה חולה וכעת הוא בריא. פעלה פשוטה זו הפכה את הזכרון לחלק פעיל ויומיומי משגרת חיו.

יהי רצון שנזכה כלנו ללמד מיעקב אבינו, להתחזק במדת ההודיה, ולזכור תמיד את חסדי הבורא עלינו. שלא נהיה, חס ושלום, מבני "גיד הנשה" השוכחים, אלא מבני "מדת ההוד" הזכרים, ובכך נזכה גם אנו ש"יזרח לו השמש" בחיינו.

מבחן חידוד

1. מהו הרעיון הרוחני המשמח המקשר בין שמירת פך השמן של יעקב לבין מצות הדלקת נרות חנוכה?

- (א) בשניהם היה שמן וזית טהור שנשמר בקפידה.
- (ב) שני המעשים מבטאים את העקרון של יצירת "עגן" פיזי כדי לעורר ולקבע זכרון רוחני והודיה.
- (ג) גם יעקב וגם החשמונאים נלחמו באויבים חזקים מהם ונצחו בעזרת השם.

הצג תשובה

2. למה הפגיעה ב"גיד הנשה" הייתה התגובה הרוחנית המנגדת בדיוק למעשהו של יעקב עם פך השמן?

- (א) כי המלאך רצה לפגוע ביעקב באותו מקום שבו הקביא את הפך.
- (ב) כי בעוד שיעקב התאמץ לסזק את פס הזכרון וההודיה, המלאך נסה להחדיר בו את הפס הקפוד בדיוק – מדת השכחה (נשה).

ג) כי הצליעה היתה אמורה להזכיר לו תמיד את המאבק, ובכך להחליש את זכרון ההצלה.

הצג תשובה

3. על פי עקרון "מדה כנגד מדה", מדוע היה חשוב שהגמול ליעקב יתבטא דוקא בנס של "פך קטן" ולא בנס אחר?

א) כי הקדוש ברוך הוא נוהג לעשות נסים גדולים דרך דברים קטנים.

ב) כדי להראות שפשם שיעקב מסר נפש על חפץ גשמי קטן למען מטרה רוחנית, כך הגמול לבניו יבוא דרך חפץ גשמי קטן שיסמל גאולה רוחנית.

ג) כדי לרמז שהשמן של חנכה היה מאותו סוג של השמן שהיה ליעקב.

הצג תשובה

4. מהי המשמעות העמקה יותר של "מסירות הנפש" של יעקב בהקשר של פך השמן?

א) הוא ספן את חייו כשחזר לבדו לשטח שבו עשו יכל להמצא.

ב) זו היתה מסירות נפש רוחנית: ההתמדה והמאמץ לשמר את הזכרון הסי של חסד ה' במשך 22 שנה, ולא לתן לזמן ולשגרה להשכים זאת.

ג) הוא ותר על ממון רב כדי לשמר על השמן, שהיה יקר מאד באותה תקופה.

הצג תשובה

5. כיצד חזוק "מדת ההוד" בתגובה מהנה תקון ספציפי לפגיעה בדרך יעקב?

א) כי "הוד" בגימטריה שנה ל"שמן", וזה מקשר בין הדברים.

ב) כי על פי דרך הסוד, מדת ההוד (הודיה) משיכת לרגל השמאלית, בדיוק המקום שבו נסה המלאך לפגוע, ולכן חזקה הוא התקון הישיר לגזק.

ג) כי לאחר הנצחון שרוי החשמונאים שירת הודיה, והיא רפאה את הצליעה שנשארה בעם ישראל.

6. מה הסבה העקרית שבגללה המעשה של היהודי עם צמיד בית החולים הוא לקח פה חזק?

- (א) כי זה מראה כמה חשוב לזכור את הטוב שקורה לנו.
- (ב) כי הוא מדגים שהכח האמתי של הזכרון נובע מקשיבתו למעשה או חפץ מחשי, המשלב בשגרת היום-יום.
- (ג) כי הוא מצא דרך יצירתית להודות לה' מדי בקר בשעת התפלה.

מקורות

- שאלות דרב אחאי גאון
- ספר צדה לדרך
- המהרש"ל (רבי שלמה לוריא)
- רש"י על התורה
- זקנים מבצלי התוספות
- ספר מגלה עמקות
- ספר התחלת החכמה
- אור החיים הקדוש